

ZAMFIR C. ARBORE. *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Editura Saeculum I.O., ediția a III-a, București, 2012, 496 p.

ISTORIA PRIVITĂ PRIN FERESTRELE GEOGRAFIEI

Abstract. Between 1888 and 1902, Romanian Geographical Society printed an important paper that even today remained the reference in the field: *The Great Geographical Dictionary of Romania*, in 5 volumes. Further, the same society was preoccupied with a new series of books – Geographical Dictionaries of Romanian Provinces outside the Kingdom. One of these works is the Geographical Dictionary of Bessarabia, the author is Zamfir Arbore, published in 1904 in Bucharest, in Graphic Workshops I. V. Socec, „reviewed and approved

by the editorial board: Grig. Tocilescu, Iannescu and Gion; printed with the support of George John Lahovari". In the article below the author presents and analyzes a new edition of the Dictionary ..., issued with his support at the publishing house that he honorably runs.

Keywords: demography, political geography, administrative forms, census, schooling, state subordination, Romanian integrality, colonization, national identity.

Poiectul Societății Geografice Române de a continua „Marele dicționar geografic al României” (vol. I-V), cu dicționare similare pentru toate provinciile și părțile românești aflate în afara granițelor de atunci ale țării, viza, după cum ușor se poate deduce, nu numai o cunoaștere spațială a prezenței românești, ci și o incursiune temporală în istoria acelor zone, pentru a se demonstra, astfel, unitatea lor indestructibilă cu trupul independent, constituit statal, al acelei mari patrii, din ce în ce mai mult vizate la hotarul secolelor XIX și XX.

Alegerea lui Zamfir C. Arbore pentru realizarea „Dicționarului geografic al Basarabiei” nu a fost întâmplătoare. Se dorea, în primul rând, ca autorul lucrării să fie băștinaș, get-beget, al provinciei, după cum Emil Grigorovitză, fusese desemnat, în calitatea sa de bucovinean, să elaboreze „Dicționarul geografic al Bucovinei” (1).

Autorii dicționarelor celorlalte provincii sunt necunoscuți, deși secretarul general al Societății, George I. Lahovari, mărturisea, în prefața la „Dicționarul geografic al Basarabiei”, că „pentru Transilvania și celelalte provincii române de sub Coroana Sf. Ștefan, comitetul a adunat o parte din materiale”.

Era ales, în al doilea rând, Zamfir C. Arbore, pentru ca acesta se preocupa mai de mult de aspectele avute în vedere de Societate, în legătură cu ținutul răpit de ruși, și fusese premiat, în 1898,

de Academia Română, cu Premiul Statului Eliade Rădulescu, pentru lucrarea „Basarabia în secolul XIX”, ce vedea lumina tiparului, un an mai târziu, în „edițiunea Academiei Romane”, la Institutul de Arte Grafice, Carol Göbl, București, 1899.

Nu e lipsit de interes faptul că lucrarea în discuție, dedicată: „Fruntașului boierimii pământene, marelui patriot basarabean, nemuritorului Alexandru Hasdeu”, se sprijinea în argumentarea și concluziile ei privind demografia Basarabiei pe un manuscris inedit al lui Alexandru Hasdeu, pus la dispoziție de Bogdan Petriceicu Hasdeu, cu care Zamfir C. Arbore se afla în relații foarte apropiate, fiindu-i unul dintre mediumii spirițiști de bază.

Mai bine de jumătate din această scriere se referă direct la geografia Basarabiei sau la probleme legate de ea: Cartea I: „Geografia fizică și politică. Geografia, ortografia, hidrografia, clima, flora, fauna”; Cartea II: „Locuitorii. Demografia de la 1810-1892. Etnografia”; Cartea IV: „Orașele și satele din Basarabia”; Cartea V: „Agricultura și proprietatea funciară”; Anexe, II: „Așezământul coloniilor bulgare”; IV: „Repertoriu de toponimie”, cuprinzând 998 de toponime de localități, ordonate pe ținuturi – reprezentând nu se știe încă dacă totalitatea articolelor elaborate sau doar „repertoriul” avut în vedere pentru „Dicționar”.

Într-un fel, Zamfir C. Arbore prezenta, în cartea menționată, sintetic, concluziile pe care, în mod firesc, ar fi

trebuie să le tragă după publicarea sau măcar după finalizarea „Dicționarului”.

De aceea, „Dicționarul” apărea fără nicio prefață sau postfață a sa, întrucât tot ce avusese de spus spusese deja. Nu-i exclusă însă posibilitatea ca documentarea pentru elaborarea propriu-zisă a articolelor să fi început cu mult mai devreme, căci nu se știe nimic în această privință, și concluziile formulate să se fi dezvoltat de-o așa manieră, încât să atingă dimensiunile unui volum de sine stătător, de aproape 800 de pagini. Cum cele două lucrări au crescut în paralel sau imediat una după alta, ideile autorului trecând dintr-una într-alta, în forma concret-exemplificatoare, în „Dicționar”, în dezvoltări sintetice în „Basarabia...”, judecarea uneia implica obligatoriu luarea în considerare și a celeilalte (ca un tot în sine).

*

În realizarea „Dicționarului geografic al Basarabiei”, Zamfir C. Arbore a pornit de la câteva aspirații ideale, visate de orice autor de asemenea lucrări:

1. Să abordeze toate aspectele geografiei fizice, respectiv: formele de relief ale solului, de la munți, piscuri, dealuri, platouri, văi, câmpii, șesuri etc., la bogăția hidrografică (Marea Neagră, fluvii, râuri, bazine fluviale, râulețe, pâraie, insule, peninsule, lacuri, bălți, mlaștini, vaduri, izvoare, brațe), cu relevarea climei, faunei și florei.

2. Să prezinte întreaga gamă de materializare a geografiei politice, de la jocul istorico-politic al delimitării granițelor și statornicirea dependențelor de subordonare statală, la formele administrative: județe, ocoale (voloste), orașe (capitala

de gubernie, de județe și ocoale), târguri, târgușoare, comune rurale, colonii, sate, sățuce, cătune, seliști, odăi, locuințe izolate, mănăstiri, schituri etc.

3. Să înfățișeze, în largă ei complexitate, situația demografică a provinciei, stăruind asupra prezenței în diversele așezări a locuitorilor autohtoni (români) și a naționalităților alogene (ruși, ruteni, poloni, germani, bulgari, armeni, elvețieni, țigani s.a.).

4. Să releve raporturile sociale, în ansamblu și în fiecare așezare în parte, dintre locuitori, prezentând dimensiunile proprietăților și culturile specifice, cu producția și valoarea lor (inclusiv cu nivelul exporturilor și al importurilor pe județe și în punctele vamale), precum și a animalelor, de la cai, boi, măgari (ca forțe de lucru) la porci, capre, ovine, stupi (ca mijloace de alimentare și producție alimentară).

5. Să înfățișeze căile de acces terestre și navale între diversele localități: drumuri, căi ferate, poduri, vaduri peste ape, transport de mărfuri și persoane, fluvial și maritim etc.

6. În sfârșit, să indice coordonatele geografice (latitudine și longitudine), în cazul localităților pentru care existau asemenea calcule.

Aceste năzuințe, vizând absolutul, s-au concretizat în articole inegale ca dimensiuni, și chiar ca valoare, punctând, în funcție de informațiile avute la îndemână, doar unele dintre aspectele pe care autorul ar fi dorit să le înfățișeze.

De pildă, în foarte multe articole nu se indică suprafețele de pământ avute în proprietate de săteni, nu sunt prezentate categoriile sociale ale românilor (mazili, răzeși, boieri, arendași, țărani), nu se

spune nimic despre apartenența etnică a locuitorilor, nu se da numărul exact al elevilor la școlile (în limba rusă) de la sate, și cu atât mai puțin de la orașe, din numărul de copii școlarizabili, nu se precizează anul constituirii unora dintre coloniile de străini implantate de guvernul rus pe teritoriul Basarabiei în secolul al XIX-lea, nu se dau coordonatele geografice, nu se dă numărul vitelor, numele ocolului și nici al județului, nu se spune în clar că nu există școli sau biserici acolo unde nu există etc., etc.

Și totuși – în pofida schematismului unora dintre articole, datorate, poate, colaboratorilor nenumiți ai autorului, care l-ar fi ajutat, după cum s-a spus – „Dicționarul” oferă o imagine multiplu acordată și coerentă asupra întregului, fără rupturi și contradicții de viziune, susținută de o înverșunare mocnită împotriva imperiului răsăritean, care a scos partea de țară dintre Prut și Nistru din făgașele ei seculare.

Proteste deschise formulate și relevarea opresiunii sau a intențiilor vădite de deznaționalizare sunt relativ puține, dar ele se resimt în tot ce scrie Zamfir C. Arbore.

Ar fi de ajuns să menționăm doar laitmotivul aparent indiferent, cu aspect de simplă notație, inclus în aproape toate articolele dedicate satelor care aveau școli în localitate: „Satul are două școli (...) în ambele școli se învață rusește” (Mereni, Chișinău); „Satul are o școală cu o clasă, unde se învață numai rusește” (Ialoveni, Chișinău); „Satul are o școală cu o clasă, unde se învață numai rusește” (Pereni, Chișinău); exista „școală elementară, bisericască, unde se învață rusește” (Râșcani, Bălți); există „școală elementară rusească” (într-un sat eminentemente răzeșesc,

Dumbrăvița, Bălți); „Satul are (...) o școală, cu institutor, unde se învață numai rusește” (Bălăurești, Chișinău); „Satul are o școală elementară, unde se învață rusește” (Pașcani, Chișinău) etc.

Uneori, spre a evidenția contradicția dintre învățământul impus, în limba rusă, și integralitatea românească a satului, autorul subliniază dezinteresul sătenilor față de limba de predare: „satul posedă o școală rurală, unde copiii învață numai rusește; populațiunea însă nu vorbește această limbă” (Ciolpani, Chișinău). „Satul are o școală cu o clasă, unde se învață numai rusește, deși răzeșii nu vorbesc rusește” (Durlești, Chișinău); există „școală cu o clasă, unde se învață numai rusește, deși țăranii nu vorbesc acea limbă” (Duruioara, Bălți); satul „are o școală rurală cu 2 clase, unde se învață rusește: populația nu vorbește rusește” (Ciuciuleni, Chișinău).

Faptul e evidențiat chiar într-o colonie bulgărească asimilată de români (2): „Astăzi satul are 257 case, cu o populație de 2 413 suflete, toți vorbind românește, neștiind limba rusă, deși satul are o școală rusească” (Cișmea, Ismail).

Problema limbii, căci aceasta i se părea – și e, într-adevăr, esențială, e ridicată de autor și în cazul serviciului divin, care se oficia, după 1812, doar în limba rusă și rareori și în limba română, deși existența cărților vechi românești, într-adins semnalate, aflate în bisericile satești și mai ales în mănăstiri, dovedește clar că aici s-a slujit înainte în românește.

Dar administrația rusă nu admitea o altă limbă oficială în „ținut”, după cum nu suferea existența schiturilor și mănăstirilor curat românești, pe care le-a desființat cu brutalitate (19 la număr, dacă nu cumva chiar mai multe). „Pe la 1806 – când

au pătruns armatele rusești în Basarabia, în vederea războiului cu turcii – această mănăstire [Răzâna, jud. Orhei] – scria Zamfir C. Arbore – era un schit și, împreună cu schiturile Cașovățul, Soroca, Verejeni, Cărătura (Curătura), Poiana, Lomanova, Hradiște, Hiticica, Peciștea, Pașteru, Popăuți, a fost desființată de pravoslavnică Rusie”.

Prezentând, în alt articol, mănăstirea Japca (Jabca), din jud. Soroca, după ce releva că „această mănăstire este întâia între mănăstirile de astăzi ale Basarabiei”, unde se aduna în ziua Înălțării Domnului „o mulțime de creștini” „din toate părțile Basarabiei”, autorul încheia cu amărăciune: „Liturgia, însă, în aceasta mănăstire românească, se oficiază în limba slavă”.

Conchizând, într-un fel, în articolul general „Basarabia...”, autorul afirmă deschis, comparând situația românilor cu a altor naționalități (în special cu a germanilor și a evreilor, nu mai vorbim de a rușilor), că „Învățământul limbii romane este interzis în Basarabia” – „Atât în bisericile de prin orașe și în toate școlile publice, limba romana este interzisă, numai prin satele cu populație română se permite [dar multe dintre articolele dovedesc contrariul], oficierea sfintei liturghii în limba rusă și română”.

În legătură cu cultul religios ortodox, ținem să menționăm semnalarea unei așezări românești (Brânza din jud. Ismail), care, „până pe la 1630”, a avut proporțiile unui „mare sat”, cu „șapte biserici, ale căror temelii s-au mai păstrat până acum”. Dacă nu vor fi fost construite succesiv, ca urmare a arderii lor de către tătari, avem de a face cu o localitate imensă pentru acele timpuri, ceea ce nu e verosimil, dată fiind așezarea ei în calea invaziilor.

Dovada, între altele, și precizările din articol: „La 1827, însă, aici locuiau

numai 45 familii de țărani români și 16 familii de ruteni românizați cu desăvârșire, astfel că descendenții lor de astăzi nu vorbesc altă limbă decât cea moldovenească”.

Dezastruoasă i se părea autorului și situația școlarizării copiilor, care, mai mult de jumătate – în unele sate, unde nu existau scoli, integral – rămâneau analfabeți, neputând beneficia nici măcar de „luminile” rusești.

O chestiune foarte importantă, pe care Zamfir C. Arbore o dezbate – nu numai sub formă de semnalare, ci și de protest – o constituie încercarea administrației ruse de a popula, după proiectul lui Inzov, în principal județele din sudul Basarabiei, cu coloniști germani și slavi, pentru ca, în felul acesta, să dispară orice posibilitate de revendicare românească a gurilor Dunării.

S-a făcut o propagandă imensă, mai ales în Apus, pentru atragerea coloniștilor în Basarabia.

Dacă în „Dicționar” autorul nota sec doar suprafața de pământ dată fiecărui imigrant german, 60 desetine – întindere imensă față de terenul deținut de răzeșii români –, în „Basarabia în secolul XIX” el dezvăluia și celelalte avantaje acordate „oaspeților”.

Așa, de pildă, coloniștii germani erau „scutiți de orice impozite și biruri pe 50 de ani, tinerii erau scutiți de recrutare, și, în afară de pământ, pentru care statul nu a cerut niciun ban, au mai primit de la stat bani pentru întocmirea gospodăriei” (p. 104). Cel puțin primele colonii, căci următorilor, din Württemberg, nu li s-a mai dat, constatându-se că aceștia dețineau în medie 2 800 franci pe cap de familie”, iar cei din Lichtenberg „câte 60 de ruble pe cap de familie”.

În plus, ei aveau bisericile lor (luterane sau catolice) și școlile, în care, chiar dacă se învăța rusa, „toate obiectele de studiu se predau în limba germană” (p. 103).

Încă și mai curțați au fost coloniștii elvețieni, francezi din Lausanne, întemeietorii localităților Șaba și Șabalat, vestite pentru viile lor, cărora „li s-au dat cele mai mănoase pământuri, alese chiar de delegații lor” (p. 104).

Cele mai numeroase colonii au fost înființate, însă, de bulgari, care s-au revărsat în Basarabia de peste Dunăre, alăturându-li-se bulgarilor mai vechi, veniți din Imperiul Otoman, ce fuseseră protejați inițial de domniile române. (La 1819 erau deja 6 532 de familii vechi și noi, cca. 24 000 de locuitori; în 1821 erau 8 891 de familii, cca. 32 000 de locuitori, iar în 1861 ajunseseră la 48 216 de locuitori).

Pe lângă pământul acordat gratuit (cca. 30 deseatine pe cap de familie), li se dădeau ajutoare bănești, care, cu timpul, au covârșit sumele guvernamentale destinate acestui scop.

Față de navala bulgarilor, Împăratul Nicolai I a dat un ucaz prin care hotăra ca „imigranții industriali”, „vieri, pescari, și marinari” să fie stabiliți prin orașe și târguri”; cu scutire de orice impozite timp de 10 ani, iar marinarii – de care era nevoie în flota rusă – să aibă o scutire de orice bir către stat timp de 25 de ani.

Foarte protejați au fost și coloniștii evrei, care s-au adăugat celor 5 000 de familii existente în Basarabia la 1812, ajungând, în 1858, la „78 751 suflete”, dintre care – o noutate pentru epoca modernă – 10 589 de evrei au fost colonizați în 16 sate, „însușind 1 082 de gospodării agricole, cu pământurile cele mai mănoase”, ca în timpurile biblice.

Din păcate, „munca agricolă – scrie autorul – s-a dovedit prea grea pentru natura nervoasă a evreului” și agricultorii au părăsit satele, îngăduindu-li-se „să se stabilească pe la bâlciuri și târgușoare”. În toate locurile, însă, ei au avut școlile și templele cu predare și serviciul divin în limba lor.

De un tratament special s-au bucurat polonii, puțini la număr (cca. 800), în genere șlehtici, care „au îmbrățișat profesiunea mănoasă de arendași”.

Față de coloniștii menționați – în rândul cărora trebuie adăugați: rutenii, armenii, grecii (printre ei, mulți aromâni), care au fost întâmpinați cu simpatie, acordându-li-se avantaje enorme – românii, amestecați printre ei, fie au fost respinși de la orice danie de pământ, fie li s-a acordat suprafețe infime, rămânând ca niște paria, săracii satelor. Exemplul celor din Cazaclia, jud. Ismail. Satul „s-a întemeiat la 1822, de către 19 familii de țărani români. La 1825 au venit de s-au așezat aici 141 familii de bulgari și o familie de români. Guvernul rus n-a admis pe cei așezați înainte și a dat pământ numai celor din urmă. Astfel că numai 142 de familii au căpătat pământ în întindere de 8 520 deseatine, iar românii au rămas fără pământ”. Sau al celor din Ivanovca, jud. Acherman: „La 1821, când s-a întrunit satul, aici au fost 45 familii de bulgari și 12 familii de moldoveni. Guvernul rus a dat bulgarilor 2 700 de deseatine și a refuzat moldovenilor de a se li recunoaște orice drept asupra pământului. Astăzi satul se compune din 1 150 de bulgari și 600 de români”.

Ba, mai mult, sunt semnalate, nu o dată, situații când ei, primii întemeietori ai unor așezări, au fost izgoniți spre a fi colonizați acolo emigranți străini. „Pe atunci [la 1823] au existat aici două cătune:

Mica Catârjea și Achimbat, locuite azi de ruteni și în care, locuiau țărani români, pe care guvernul rus i-a gonit, transferându-i aiurea” (spre a înființa colonia elvețiană Șaba, jud. Acherman). Sau: „Guvernul rus, la 1827, a voit să transporte pe acești locuitori [din Hasan-Batâr, Acherman] pe alt loc, voind a întemeia aici o colonie bulgară”.

Alteori alungarea s-a făcut prin înșelăciune, promițându-li-se pământ în Caucaz și Crimeea (de fapt trimitându-i la robia încă în vigoare în Imperiu), de unde puțini s-au mai întors. „Din acest sat [Holercani, Orhei], la 1872, au plecat mulți emigranți, spre a se stabili la Caucaz, ademeniți de ocărnuire”.

Spre a demonstra antecedenta tuturor satelor românești în Bugeac față de coloniile străine, Zamfir C. Arbore dedica, în volumul „Basarabia în secolul XIX”, o amplă secțiune migrației românești peste Nistru și în sudul Basarabiei. „Această emigrare a elementului român din Basarabia a început deja – scrie autorul – în secolul al XVIII”. La 1753 s-au format pe Bug „un soi de cazaci numiți «Bugskie Cazaki» ce s-au extins pe râurile Iagul, Yașlâc, Verblinsca, Komisarovca, Domotcani, Samotcani, din care s-au recrutat 23 de companii de cazaci – la 1783 erau „1 500 curți, 15 biserici, cu o poporațiune de 2 000 familii”.

Între 1791-1803 – trec alți români, alcătuind satele: Ovidiopol, Maiaki, Dubăsarii Noi, Tiraspol, Slobozia-Hanului, Ananiev, Bobrinețu, Balta.

După acordarea de către împărăteasa Ekaterina, la 1792, a 260 000 de deseatine boierilor moldoveni, „care de bună voie cu osârdie s-au făcut supuși ruși”, aceștia au adus lucrători pe moșii din Moldova (din care făcea parte, desigur, și Basarabia), cu care s-au format 20 de sate.

Alți români au emigrat în Ociacov, formând satele Tașina, Berezina, Boldana, Cantacuzovca s.a., așa încât, la 1901, locuiau în guvernământul Ekaterionoslav 26 574 de români; în Podolia: 42 481 de români; iar în guvernământul Herson 210 146 de români (care i-au rusificat pe ruteni).

Cca. 9 000 de români din Basarabia de Nord s-au așezat în Basarabia de Sud.

„Pe temeiul acestor fapte – își încheia autorul expunerea – putem, dar, conchide cum că emigrațiunea elementului român din Basarabia n-a putut avea de la 1812 încoace o înrăurire vătămătoare asupra trăs[ăt]urii dominante ale fizionomiei etnice a Basarabiei. Din contra, elementul acesta român, așezat dincolo de Nistru înaintea anului nefast pentru Basarabia formează astăzi un zid de santinelă etnică, care apără Basarabia de năvălirea puhoiului străin” (p. 123).

Revenind la considerațiile anterioare digresiunii, trebuie să constatăm că o soartă apropiată de a românilor din sudul Basarabiei au mai avut-o doar țiganii – cărora li s-a întărit, prin ucuzul imperial din 1818, robia – și rușii fugiți de dincolo de Nistru, care au fost reîntorși la robia de acasă (cca. 48 000 de țărani ruși robi sau schismatici expediți până în 1872 de poliție).

Tentativa reală sau doar propagată a administrației ruse (despre care se zvonise prin anii 1817-1820) de a introduce robia și în Basarabia, asupra locuitorilor băștinași, care se bucurau de toata libertatea (îndeosebi mazilii și răzeșii), în virtutea vechilor hrisoave de la voievozii Moldovei, unii încă de la Alexandru cel Bun, „a provocat o adevărată teroare în rândul țărănimii băștinașe, care se temea că Rusia o va face roabă la boierii ruși, precum robi erau

pe atunci țărani ruși” (p. 93). Drept urmare – concomitent cu venirea emigranților străini – o parte a populației basarabene, pământene, a fugit, fie în Moldova liberă, fie în Imperiul Otoman, de unde veneau bulgarii. Așa se face că deznaționalizarea capătă un curs dramatic.

Părăndu-li-se chiar rușilor că o provincie răpită n-ar avea nicio valoare fără locuitori, și-au înfrânat pornirile de înrobire și au căutat alte căi de subjugare, cu aceleași efecte în timp; fapt ce-a determinat reîntoarcerea la casele lor a aproape tuturor celor plecați.

Și pentru că am amintit de mazili și răzeși, e momentul să relevăm simpatia împinsă până la dragoste și mândrie patriotică, cu care Zamfir C. Arbore îi prezintă în toate articolele închinare așezărilor în care mai existau.

În evocarea curățeniei sufletești, a demnității și îndărătniciei sau a frumuseții și hărniciei lor, prezentarea, deși succintă și voit incoloră – obiectivă – de articol de dicționar, capătă tensiuni, dacă nu lirice, cel puțin afective. Autorul e conștient de faptul că are de-a face cu oameni mândri, descendenți de războinici (3), care nu cunoscuseră împilarea și n-o puteau suferi, anticipând într-un fel, formularea memorabilă a lui N. Iorga: „Acesta nu e țăranul obișnuit cu șerbia, țăranul sărac, ce se umilește, pe care-l poți insulta și pământul; acesta e cea mai bună rasă moldovenească a României întregi. Odată am fost întâmpinat cu lacrimi de oamenii dintr-un sat; doua săptămâni mai înainte, un jandarm insultase pe un țăran și tot satul se solidarizase cu cel ce primise ofensa. Aceștia sunt «nobili spanioli» cu onoare susceptibilă și de aceea ne vin la Cameră, fără încetare, plângeri de ale basarabenilor. La noi lumea

s-a obișnuit cu administrația secolului al XIX-lea și cu apucăturile ei, dar alții se împotrivesc și nu-i admit toate tratamentele” („Politica minorităților în România nouă”, „Neamul românesc”, 16 august 1926).

Și totuși, viața acestor „nobili spanioli” nu era deloc ușoară. Pământurile lor – după cum rezultă din „Dicționar...” –, fuseseră continuu diminuate de arendașii și negustorii (de obicei, străini) sau de boierii localnici, atelajele și vitele mari se împuținaseră până în 1901 – punctul de referință al cărții –, față de recensămintele din 1823, 1827, cu care autorul compara mereu situația. Încât pământul a 2-3-5 gospodării de coloniști germani, care primiseră cu dărnicie câte 60 de desetine pe cap de familie, egalau – și în unele cazuri chiar întreceau – suprafața deținută de un sat întreg de răzeși sau țărani români.

Dar însăși viața casnică de zi cu zi a acestora era grea. Grație informațiilor paralele număr de locuitori/ număr de case, cuprinse în volum, se poate observa strămtorarea extraordinară a românilor în gospodăriile lor. Dăm câteva exemple – dar ele pot fi luate de oriunde din volum: Bălinți, jud. Soroca: 94 de case, 1 020 de suflete; Bălășești, jud. Soroca: 42 de case; populațiunea de răzeși 498 de suflete; Balaccea Veche, jud. Acherman: 38 de case, „populația 579 de suflete”; Balarda, jud. Orhei: 30 de case, „populația 287 suflete”; Floceni (Uscăți), jud. Bălți: 107 de case, cu o populațiune de 1 200 de suflete, români răzeși; Florești, jud. Bălți: „89 case, cu o populație de 911 suflete”; Berești, jud. Bălți: numărul caselor 44; „populațiunea 498 suflete”; Beseni, jud. Bălți: numărul caselor 27; „populațiunea

343 suflete de locuitori, care posedă pământ de împrăștiere 114 deseatine”; Bocșa, jud. Bălți, „sat de răzeși”: „numărul caselor 58, populațiunea 980 suflete”; Bisericieni, jud. Bălți, „sat de răzeși”: 93 case, 970 suflete etc. etc.

Dincolo de strămtorarea din punct de vedere al confortului – a se compara cu situația coloniștilor germani –, statistica menționată cuprinde în subsidiar și un fapt îmbucurător – acela al natalității sporite a românilor față de toți ceilalți, care, între altele, a zădărnicit încercările rusești de deznaționalizare.

În afara infuziunii istoriei, oarecum de la sine, în substanța tuturor articolelor, ca element de fundal implicit în prezentările și afirmațiile autorului, există secvențe speciale ale derulării trecutului, ca părți obligatorii ale articolelor generale despre Basarabia și despre centrele județene și vechile cetăți de graniță: Hotin, Orhei, Soroca, Tighina (Bender), Cetatea Albă (Acherman), Ismail, Chilia sau despre mănăstirile importante.

Scrise, cel puțin unele, cu anume exaltare (câtă poate fi cuprinsă în articole de strictă informare) în dorința evocării epocii de glorie a Moldovei, a lui Ștefan cel Mare, a celorlalți voievozi, spre a trezi conștiințele, textele sunt în linii mari corecte, cu posibile rectificări (în cea mai mare parte operate de domnul Iurie Colesnic în ediția a II-a a cărții).

*

S-a afirmat, la un moment dat, că „Dicționarul” ar fi o lucrare de cabinet, și că n-ar reflecta în niciun fel impresiile personale ale autorului din timpul

documentării la fața locului. Observația nu se susține decât în parte, în sensul că Zamfir C. Arbore nu a putut, în perioada elaborării „Dicționarului” – dată fiind situația sa politică de fugă din Imperiul țarist – să străbată în voie ținuturile despre care scria. Dar urmele familiarității sale cu multe din localitățile la care se referă, răzbat și din „Dicționar”. Ne referim, în special, la legenda despre întemeierea mănăstirii Curchi, pe care a cules-o personal „din gura unui moșneag răzeș” sau la amintirile care se străvăd, de asemenea, din articolele dedicate cetăților lui Ștefan cel Mare și unora dintre mănăstiri, cu evocarea peisajului paradiziac în care sunt situate (de exemplu, priveliștea ce se deschide peste Nistru către „cătunul Camenca din guvernământul Podoliei, cu castelul mareșalului Witghenstein”). Spre a nu mai vorbi de evocările poetice ale Nordului Basarabiei din volumul „Basarabia în secolul XIX”, care nu sunt rodul simplei fantezii.

„La Nord, spre Orhei, Hotin, Soroca – rememorează autorul impresiile trezite la fața locului – călătorul adeseori rămâne fermecat de priveliștea peisajului, și împrejurimile Rinului nu sunt deloc mai pitorești decât împrejurimile de la Soroca, de pe Nistru. Niște maluri înalte și abrupte sunt alocurea acoperite peste tot cu păduri, alocurea goale și stâncoase. Dincolo de mal, spre nord, se întind păduri vaste și tăcute în posomorâta lor maiestate. Din aceste păduri, prin văi înguste și stâncoase, șerpuiesc izvoare și râulețe, care se revarsă în Nistru. În fine, bătrânul Nistru cu apele sale curgătoare, sfredelindu-și albia printre stânci și dealuri, pentru a-și revărsa apele în Marea Neagră... Iar peste toate acestea,

un cer albastru, un aer îmbibat de parfumul florilor și al fânețelor și, acolo sus-sus, în slava cerului, plutesc vulturii Basarabiei” (p. 28). Sau, prin contrast, peisajul Bugeacului, de la capătul sudic al Basarabiei:

„Satele și coloniile se țin lanț de-a lungul malurilor râurilor desemnate în depărtare prin linia verde a stufăriilor. La dreapta și la stânga drumului, se întind nemărginite pășuni, pe care pasc cirezi de vite și turme de oi. Iar acolo unde se isprăvesc pășunile, se încep lanuri de bucate: grâul ca un zid se înalță din ambele părți ale drumului, spicul grâului e aplecat spre pământ, de plin ce este; acolo mai departe încep fânețele. Pâlcuri de flori presară întreaga câmpie, unele mai înalte, altele mai îndesate. Pare că fiecare floare te privește, mirată de a vedea pe un om în solitudinea câmpiei; pare că întreaga câmpie ascultă și șoptește cu vântulețul, care adie printre mii și mii de flori.

Așa e Bugeacul.

Cu o săptămâna înainte de seceriș, vântul, care până atunci adia prin câmpii, deodată a încetat de a sufla: nicio urmă de nor pe cer, din a căruia înălțime nemărginită arde un soare neîndurat. Termometrul arată 45-46 de grade la umbră... și în doua trei zile bucatele suculente sunt fierte, grâul e pierdut. Întreaga muncă a omului a pierit fără niciun rezultat; speranțele de primăvară s-au risipit în câteva zile, iar câmpiile cu flori s-au prefăcut în praf și cenușă.

Așa e Bugeacul”.

*

Parcurgând cele doua lucrări ale lui Zamfir C. Arbore, te întrebi, pe bună drep-

tate, cum au putut să-și păstreze românii din Basarabia identitatea națională și mai ales limba, sub ruși, căci s-a scurs doar o perioadă aproximativ egală de ocupație, cu aceea a stăpânirii Daciei de către romani.

Desigur, condițiile au fost cu totul altele. Ocupația rusească s-a instaurat în epoca modernă, a afirmării conștiințelor naționale, când popoarele nu mai suportau cu aceeași ușurință împilarea. Dar nu a fost deloc ușor.

Stălpii de apărare ai neamului și limbii i-au constituit nu orășenii, ci mazilii, răzeșii și țararii, descendenți din vechii războinici, care și-au apărat țara împotriva năvălirilor continue ale hoardelor.

Veneau tătarii sau cazacii, pe urmă rușii și ardeau satele, luau belșugul roadelor și floarea tinereții, dar cei care mai scăpau, dintre localnici, reveneau cu și mai mare îndârjire la locurile strămoșești, în așteptarea altor invazii.

Stăpânirea rusească a fost ultima dintre ele, mai dură, mai lungă și mai sistematică, hotărâtă să devină definitivă, mai ales după 1944, când s-au făcut deportări în masă, din rândul românilor răzvrățiți sau al celor mai îndărătnici – uneori, chiar fără nicio logică aparentă. Și totuși... în 1989-1990, sub impulsul unor evenimente favorabile, românii basarabeni au scos miraculos din subterane, „limba noastră cea română” și i-au regăsit frumusețile nealterate. S-a produs o adevărată minune, pe care republicarea „Dicționarului” lui C. Arbore o confirmă, dându-i adevărată dimensiune de fapt greu explicabil.

NOTE

(1) „Dicționarul geografic al Bucovinei” de „Em. Grigorovitză, profesor”, numerotat cu cifra II, din seria „Dicționarelor geografice ale țărilor locuite de români în afară de regat”, apărută la Atelierele Grafice Socec & Co, București, 1908 (248 p.) (BAR:III 11001).

(2) Din păcate, există numeroase cazuri în care românii au fost asimilați complet de elementele slave. Dăm ca exemplu localitatea Cristinești din jud. Hotin, ținând de comuna Stanceni, ocolul Dăncăuți (azi Kerstenți/ Cherstinet /Chirstenet, în Ucraina), care, la începutul secolului al XIX-lea, pe timpul recuperării moșiei strămoșești de către Tadeu Hajdeu (bunicul lui B. P. Hasdeu), era integral românească și astăzi e integral ucrainizată. Cu ultima vorbitoare de limba română, femeia de serviciu de la școală, am discutat la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut.

(3) Nu întâmplător, cele mai multe biserici ortodoxe române din Basarabia și-au ales ca hram sărbătoarea „Sfântului Mihail”, alegând, din cei doi arhangheli (Mihail și Gavriil, 8 noiembrie), pe cel cu sabia neîndurătoare.

Dr. I. OPRIȘAN
Institutul de Istorie și Teorie
Literară „G. Călinescu”
(București)